

PERENITATEA LUI EMINESCU (DINCOLO DE MĂRUNTELE JUDECĂȚI OMENEȘTI)

Academician **Ioan-Aurel POP**
Președintele Academiei Române

Eminescu trebuie să înceapă pentru noi, românii, ca o poveste spusă în anii copilăriei. Auzim de timpuriu numele de Eminescu, învelit într-o fascinație aparte, inclusiv datorită rezonanței sale frumoase, adânc enigmatice pentru mintea însetată de minuni. Tot în anii copilăriei, sufletele, înainte de a putea pricepe ce este creația spirituală, ascultă poezia lui Eminescu prin cântec. *Mai am un singur dor, Pe lângă plopii fără soț ori Sara pe deal* vin spre noi prin muzică. Versurile puse pe note muzicale nu sunt departe de adevărul primar al poeziei, care, odinioară, pe vremea trubadurilor, truverilor și Minnesänger-ilor, se cântau înainte de simpla lor rostire.

Am fost convinși și eu în acei ani fragezi că, după sonoritate, *Luceafărul* și *Călin* sunt povești de demult de-ale bunicilor, spuse în versuri, cum poveste îmi părea și viața autorului versurilor. Așa că mi-am închipuit „un băiet” care cutreiera păduri, oprindu-se când era însetat (mai mult de sensuri decât de apă, după cum am înțeles mai târziu) lângă izvor, pierdut adesea în iarba poienelor, atent la zborul păsărilor, la unduirea trestiiilor sau la pala vântului. „Băietul” acesta, ajuns elev la Cernăuți, departe de casă, s-a întristat tare la moartea lui Aron Pumnul, deslușind durerea marilor treceri. Elevul a crescut pe nesimțite, prinzând dor de cosânzene, care treceau „pe lângă plopii fără soț” sau pe care le aștepta lângă „lacul codrilor albastru”. Printre iubiri înfocate și dezamăgiri crunte, a înfățișat mereu natura apropiată și îndepărtată, cea înțeleasă și neînțeleasă.

Apoi am învățat la școală despre pasteluri – cu exemplificări din *Sburătorul* lui Eliade și, firește, din Alecsandri – ca să-mi dau seama că niciun colț de natură nu a fost transpus în poezie vreodată ca-n versurile „De treci codri de aramă, de departe vezi albind/ Și-auzi dulcea glăsuire a pădurii de argint”. Vedeam aieva iarba ca fiind de omăt, nuferii galbeni încărcând lacul, luna lunecând pe boltă, plopii cutremurându-se, ramurile bătând în geam. Și „băietul”, devenit flăcău, le înnobila pe toate acestea, cu spiritul său.

În liceu, l-am studiat pe Eminescu an de an, pe-în-delete, la îndemnul profesorului de română, al celui de

latină, de germană sau de literatură universală, dar și al celor de istorie și de matematică. Mi s-a revelat astfel, metodic, întregul univers eminescian, de la lirica de dragoste la poezia socială și de la temele legate de natura pământeană și de cosmos până subiectele istorice și filosofice. Tot atunci, am descoperit și proza, cu filoane romantice, dar cu sensuri filosofice și fațete fantastice, care treceau dincolo de spațiul finit și de timpul măsurabil. Atunci am înțeles – cu aplicație la Eminescu – de ce un mare scriitor, un scriitor universal nu poate ajunge astfel decât dacă este depozitarul unei zestre naționale sau, oricum, regionale. Era tot mai clar că nu poți exprima, în limbajul artei literare, întregul fără să cunoști, să înțelegi și să transpui bine partea.

Istoric fiind, am fost interesat de specificul național, de definirea noțiunii, de viabilitatea ei, de geneza ei și a realității pe care o denumea. Astăzi, când povestesc despre asta, sunt uneori ușor ironizat din priviri, pentru că nu scăpasem nici eu de „obsesia” intelectualilor români, sever și drastic acuzați de „naționalism”. Mi se părea – și eram mândru ca român ardelean – că Lucian Blaga exprimase cel mai bine specificul românesc, prin sistemul său filosofic, compus din patru trilogii. Dintre acestea, *Trilogia culturii* m-a marcat, în legătură cu specificul național, prin inventarea noțiunii de „spațiu mioritic”, pe care l-am înțeles ca reflectare a lumii înconjurătoare după chipul și asemănarea românilor, în acord cu „matricea lor stilistică”. Totuși, am încercat adesea să prefigurez succesiunea

deal-vale sau orizontul nostru undulat, în opoziție cu ascuțimea goticului occidental sau cu platitudinea infinitei stepe răsăritene, fără să reușesc decât părelnic, limitat, revocabil. Ajutorul a venit tot de la Eminescu! Cine altul a făcut trecerea de la spațiul teluric la cel cosmic și invers sau cine a ilustrat *ante litteram* succesiunea deal-vale într-o formă mai pură? De la fata de împărat, care-și înălța privirea „din umbra falnicelor bolți” spre Luceafăr și până la turmele care, din vale, urcau dealul, vegheate din înalturi de „stelele ce scăpărau” pe căi pământene, sau de la casele ridicate-n lună de „streșine vechi” până la „lumina stelei ce-a murit”, ajunsă la noi, jos, din „depărtări albastre”, toate exprimă echilibrul nostru undulat, setea îngemănată de pământ și cer, de întuneric și de lumină, de materie și de spirit. Era clar pentru mintea mea de-atunci că Blaga pornise de la Eminescu, spre a-și putea ilustra viziunea, îmbrăcată în haină filosofică. Mai târziu, mi-am dat seama că toți creatorii autentici exprimau, într-un fel sau altul, această succesiune unduită, începând cu Heliade-Rădulescu („E noapte, naltă, naltă, din mijlocul tăriei/ Veșmântul său cel negru, de stele semănat/ Destins coprinde lumea ce-n brațele somnului/ Visează câte-aiievea deșteaptă n-a visat”), trecând chiar prin Topârceanu („Cobora pe Topolog/ Dintre munți la vale/ Și la umbra unui stog/ A căzut în cale”) și ajungând la Nichita Stănescu („Mă tem că n-am să te mai văd, uneori/ că or să-mi crească aripi ascuțite până la nori”).

Toți eminesciază în felul lor, înainte și după Eminescu, ca și cum ar avea aceeași zestre genetică, ca și cum destinul i-ar fi programat la fel!

Eminescu a exprimat viața timpului său, lumea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu aspectele ei frumoase, neutre, urâte sau chiar groțeste („Veacul nostru ni-l umplură saltimbancii și irozii”), a prefigurat patetic viitorul („Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie!”) și a refăcut, cu mijloacele artistului, trecutul. Trecutul acesta este al omenirii și al românilor deopotrivă, un trecut revolut care pornește cu Biblia, continuă cu Egiptul, trece prin Grecia, prin Roma și Dacia („Rugăciunea unui dac”) și zăbovește mult, în spirit romantic, asupra Evului Mediu. Este în creația eminesciană toată povestea lumii noastre medievale, cu eroi și voievozi vajnici, pătrunși de credință și de onoare, cu fii de domni care grăiesc „din carte”, aidoma țăranilor sfătoși, „de din vale de Rovine”, cu domnițe îndrăgostite de luceferi, cu sultani orgolioși, care se visau stăpânii lumii. Întristat și dezamăgit de lumea sa meschină, s-a cufundat tot mai mult în alte lumi, dintre care cea a trecutului medieval a rămas mereu una preferată. Firește, Evul Mediu nu a fost numai așa cum îl recrează Eminescu, dar a fost și așa.

Eminescu a trecut pragul acestei vieți, în acord cu ultimul său dor, contopindu-se cu strămoșii săi, „la marginea mării”, având „codrul aproape”, sub un „cer senin”, pe „tinere ramuri”, vegheat de tei și luceferi. Viața lui adevărată a început postum și ea este eternă, dincolo de voința cuiva. Firește, Eminescu a avut „critici” destui, încă din timpul vieții sale trecătoare și era absolut normal să fie așa. A avut și adulatori fără limite, fiindcă nu poți să nu te extaziezi înaintea creației sale. A avut, în fine, analiști fini, care i-au disecat cu acribie opera, relevându-i semnificațiile, descifrându-i rădăcinile, influențele, mesajele peste spații și timpuri. Unii exegeți și-au dedicat viețile lor studierii operei eminesciene și nu au încheiat niciodată cercetările începute. În unele perioade, anumite regimuri, mișcări, partide, anumiți oameni politici au făcut din Eminescu un instrument, l-au individualizat și chiar fetișizat, extrăgând din conduita și din opera sa doar acele fragmente care serveau scopurilor urmărite. Ca om al secolului al XIX-lea, născut în nordul Moldovei și trăitor în România și Europa, Eminescu a aparținut unei ambianțe finite și definite, cu toate componentele sale, bune, rele sau oarecare. A avut nevoi, idealuri, convingeri politice, luând adesea decizii și exprimând atitudini discutabile, ca orice om. Selectând aspecte ale scurtei, dar densei sale vieți, se poate „demonstra”, la rigoare, orice. Mai sunt și vor mai fi mulți „prezentatori” stângaci, inculți, lacrimogeni, neinteresanti sau formalisti ai lui Eminescu, dar poetul nu are nicio vină! Același lucru este valabil și pentru Dante Alighieri, pentru Cervantes, pentru Shakespeare, pentru Goethe, pentru Victor Hugo, pentru Pușkin ori pentru Petofi. Toți au fost oameni și nimic din ceea ce este omenesc nu le-a fost străin. Dar în același timp, au fost genii ale popoarelor lor și ale omenirii. Și critica lor a îmbrăcat uneori aspecte răuvoitoare, lipsite de onestitate, chiar meschine. Așa cum și anumite părți ale operei lor pot fi socotite depășite, naive sau fără mesaj actual.

Eminescu nu a scăpat nici el de pana unor astfel de critici. După deceniile de comunism, în care, cum se știe, cultura a fost dirijată și controlată, iar Eminescu a devenit, atunci când a fost permis și a servit cauzei, „simbolul național”, „geniul unic”, „Luceafărul poeziei românești”, „poetul nepereche” etc., era de așteptat să urmeze contestări, negări, ajustări. Unele însă – cum s-a întâmplat și cu alte teme – au depășit complet măsura, frizând absurdul. Eminescu a ajuns chiar să fie acuzat el însuși de toate instrumentalizările la care a fost supus după moarte, de către legionari, de către comuniști și de către alții, ca și cum și-ar fi dat acordul la toate aceste avataruri. Nu iau aici în calcul acuzele, drepte sau nedrepte, ale unor critici literari și esești,

fiindcă nu mă pronunț punctual în chestiuni din afara specialității mele și care cer o calificare pe care nu o am, pe de o parte. Pe de alta, mi se pare indecent să răspund unor tineri imberbi, fără nicio creație proprie, dar care cred că au pătruns toate sensurile operei eminesciene și s-au plictisit de ea. Natural, Eminescu are părți ale imensei sale opere care au fost scrise în momente de conjunctură, care exprimă opinii personale, tranșante, tăioase, sau idei politice de o anumită orientare, ori fragmente de proză filosofică greu de receptat și de apreciat de contemporanii noștri. Toate acestea au fost și vor fi supuse criticii, fiindcă nimeni nu este infailibil pe lumea asta.

Mă voi referi însă la două acuze cu tentă istorică, dintre multele pe această temă, aduse „băietului” de la Ipotești, adică celui care nu a ajuns să îmbătrânească niciodată. Prima a fost formulată inițial prin 1996, reluată mereu ulterior și, dincolo de definirea lui Eminescu drept „cadavrul nostru din debara” de care ar fi trebuit să ne debarasăm dacă voiam în mod serios să intrăm în Uniunea Europeană (scoasă adesea din context), rămâne constanta respingere a poetului ca fiind „inactual” (în anul Caragiale și nu numai), învechit, ieșit din modă, nereceptat de tineri etc. Cealaltă acuză a venit în 1997 (fiind apoi reluată) și s-a referit la exclamația eminesciană „Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima câinii” – din poezia *Doină* –, care ar pune în lumină părerea „defavorabilă, uneori chiar lamentabilă” a românilor despre ceilalți. Acestea sunt probe evidente de suprapunere a unor planuri și de judecare a unui creator spiritual și a operei sale, prin prisma unor concepții (atitudini) politice. În plus, astfel de „analști” sunt meniți să ne învețe, de exemplu, că, receptându-l admirativ pe Eminescu, rămânem în afara Europei, pe de o parte, adică xenofobi și naționaliști, pe de altă parte.

Prima remarcă nu merită prea mare atenție, având mai mult o tentă caricaturală, de adolescent întârziat, care ține să se afirme prin formulări șocante. După cum se știe, la câțiva ani de la funesta previziune, am intrat în Uniunea Europeană, fără să ne „debarasăm” de Eminescu, așa cum nici germanii nu s-au „debarasat” de Goethe, nici ungurii de Petőfi, nici francezii de Hugo sau de Balzac. Este, oricum, revoltător să induci lumii ideea că Eminescu ar fi un bagaj în plus, de care trebuie să scapi ca să urci în avionul Europei sau ca și cum, fără Eminescu, toate defectele și necazurile românilor s-ar volatiliza. Dacă referirea la Eminescu este generică, în sensul că, „debarasându-ne” de el, scăpăm de naționalismul nostru endemic, de tot conservatorismul, de protocronism și de alte „isme”, atunci suntem tot pe căi rătăcite, fără busolă și fără orizont.

A doua acuză vine pe fondul mai larg al divulgării și eradicării miturilor românilor, operațiune la care se lucrează de zor, de circa două decenii și jumătate, în chip instituționalizat. Un asemenea mit ar fi cel al românului „ospitalier și tolerant”, mit spulberat, după o muncă tenace, cu varii argumente. Un argument ar fi chiar Eminescu, care, prin „teribilele cuvinte” citate și prin altele, ar demonstra indubitabil ura sa față de străini.

Natural, „argumentul” devine extrem de puternic, din moment ce Mihai Eminescu incarnează esența spiritului românesc. Acuzatorii mizează acum chiar pe acest lucru (socotit altminteri un clișeu fără conținut) și nu suflă o vorbă despre condițiile istorice în care s-au scris aceste „cuvinte”, ca și poezia *Doină*, din care ele fac parte. „Filipica” aceasta eminesciană împotriva străinilor, șocantă poate pentru urechile noastre de astăzi, nu are nimic a face cu „celălalt”, cu alteritatea în ansamblu, cu opinia curentă a românilor despre „ceilalți”, ci cu îndelungatele stăpâniri străine nedrepte și cu înrobirea violentă a unor teritorii românești. Criticii „uită” să spună că, din acest motiv, „străinii” lui Eminescu sunt identificați cu dușmanii (în finalul *Doinei*, Ștefan cel Mare este invocat să revină pentru pieirea tuturor „dușmanilor”, care fuseseră numiți anterior „străini”), că singurii „străini” identificați cu numele sunt „muscalii”, care ocupau partea de țară „de la Mare la Hotin”, adică Basarabia. Furia și ura poetului față de „muscali”, exprimate atât de vehement acum (la 1883), nu sunt întâmplătoare: ele vin la scurtă vreme după ce rușii, în urma războiului din 1877–1878, rușii tocmai reocupaseră sudul Basarabiei (județele Cahul, Ismail și Bolgrad), deși se angajaseră solemn să apere granițele României, aliata lor în luptele contra turcilor. Alți străini „blestemați” de poet sunt cei care ocupau țara „de la Boian la Vatra-Dornii” (Bucovina) și „din Sătmar până în Săcele” (Transilvania), nenumiți, dar ușor de identificat cu austro-ungarii. Eminescu „se plânge”, de fapt, în *Doină* de ocuparea a mai mult de jumătate din pământul românilor de către „dușmani” care erau, firește, și „străini”. Copleșiți de acești inamici străini, convinși de sinonimia dușman-străin, românii – între care și Eminescu – nu-i vedeau cu ochi buni nici pe unii neromâni care viețuiau printre ei, mai ales dacă aceștia trăiau în opulență obținută prin necinste. Nu era acesta modul ideal de a vedea lumea, dar nici nu este cazul să dăm noi lecții pentru ceea ce ar fi trebuit să facă și să simtă românii de atunci. Poezia *Doină* este un fel de lamentație, de tânguire populară, care nu se termină în cheia obișnuită a resemnării în fața morții, nu se încheie în tonul „fatalității românești”, ci presupune o replică în forță a românilor, ghidați de Ștefan cel Mare *redivivus*. Simbolul suferinței românești, ca și al mântuirii generale prin luptă, prezentat în formă simetrică,

este Moldova: Moldova este grav rănită „din Hotin și pân' la Mare” și „din Boian la Vatra-Dornii” (fiind răpite de dușmani-străini peste două treimi din ea) – așa începe poezia – și din Moldova trebuie să vină salvarea românului, prin reînvierea spiritului lui Ștefan cel Mare – așa sfârșește poezia. Textul debutează cu acei străini ocupanți de pământuri românești și se termină cu aceiași străini, numiți acum de-a dreptul dușmani. La început, românul „se plânge” și, în final, reacționează, adică luptă. Nu discutăm aici valoarea literară, estetică, a acestei poezii „incriminate”, dar unele versuri ale sale au valoare de maximă (exemplu: „Codrul – frate cu românul” sau „Sărac în țară săracă”). Prin urmare, Eminescu îi blestemă și îi condamnă pe acei „străini” care sunt (sau crede că sunt) inamicii românilor. La rigoare, pentru liniștirea acestor critici, subliniem că nici măcar pe ruși nu-i blamează Eminescu în totalitatea lor, ca ruși, ci doar pe „muscalii de-a călare”, veniți ca ocupanți în Basarabia. Firește, ar mai putea veni o întâmpinare: Eminescu este un paseist incurabil, fiindcă visează un viitor demn pentru români prin intermediul trecutului glorios, care nici măcar nu a fost așa. De-aici nu este decât un pas până la incriminarea întregului popor român – doar Eminescu este „poetul național”! – pentru felurite „păcate”, de la obiceiul de a se plânge des, de a se refugia în trecut, de a urî cu prea multă patimă, de a iubi prea intens, până la sentimentele naționale obsesive etc. Din păcate, pentru acest gen de critici, nu credem că poezia *Doină* exprimă un „tip de comportament” imuabil, atemporal al românilor față de străini, ci o atitudine față de dușmani. Și nici nu-i putem acuza pe români (și, natural, pe Eminescu) de „vina” că nu-și iubesc inamicii. Dacă am face-o, am fi prima națiune din istorie care am aplica constant un faimos precept biblic și am putea lua astfel integral, toți românii, calea sfințeniei. Păcat că lucrări ca acestea, tipărite în ediții și tiraje generoase, entuziasmează prea ușor multe minți, unele nefamiliarizate suficient cu trecutul nostru istoric, altele naive, iar altele interesate, de la noi și de aiurea. Cine mai verifică azi sursele și cine mai caută întregul din care au fost scoase „decupajele”? Revenind, trebuie spus, în concluzie, că poezia *Doină* a fost scrisă într-un moment istoric și exprimă realități specifice acelui moment istoric. Ea nu reflectă în nici un caz ura generală a românilor din toate timpurile și de oriunde față de toți străinii – cum se insinuează – disprețul, desconsiderarea lui Eminescu și a multora dintre românii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea față de aceia care țineau forțat sub ocupație milioane de români și mari regiuni locuite în majoritate de acești români. „Străinii” în chestiune sunt rușii și austro-ungarii, respinși prioritar nu ca străini, ci ca inamici ocupanți.

Ceea ce este mai mult decât paradoxal este avaturl poeziei *Doină*, care a fost interzisă de comuniști, cu argumente asemănătoare celor de-acum. Acum, firește, poezia nu este (încă) oprită de vreo cenzură, dar este criticată din motive asemănătoare celor invocate de ideologii comuniști.

Din păcate, unii critici, cu mentalitatea de apărători ai drepturilor omului și de membri ai unei Europe unite, de contemporani ai atâtor inițiative de apărare a minorităților, ar vrea să descopere un Eminescu, pe la 1880, campion al frăției universale, al discriminării pozitive și al Europei globalizate și fără frontiere. Or, din fericire, Eminescu a fost și un om al timpului său și al spațiului în care s-a născut, dincolo de calitatea sa de „european” și de vizionar. Se vede astăzi că această condamnare drastică a creatorului Eminescu nu a fost decât un nedorit prolog pentru demolatorii ultra-contemporani, care distrug și profanează statui, care fac indexuri ale cărților interzise, care opresc difuzarea unor filme și care ar vrea să ne transforme pe toți într-un aluat maleabil, gata să ia chipul și asemănarea dorite de ei.

Putem discuta mult despre Eminescu și este bine s-o facem. Este și aceasta o formă a actualității sale, la aproape un secol și trei pătrare de la naștere. Cred însă că este și mai bine să ne ferim să decidem noi, ca indivizi, soarta lui Eminescu, să impunem atitudini de luat și să fixăm etichete, fără argumente viabile. Toate popoarele au mituri și simboluri naționale, pe care nu le-au decretat parlamentele, nici președinții de state și nici exegeții izolați. Poeții naționali nu se impun prin legi și nu se desființează prin ordonanțe de urgență. Simbolurile naționale nu pot dispărea printr-o trăsătură de condei și nici nu trebuie să ne zbatem să se întâmple acest lucru. Toate vin la vremea lor. Oricum, Eminescu nu se lasă judecat, ci el trebuie receptat. Și chiar dacă, în ciuda evidenței, nu va scăpa nici fiul căminarului de judecata timpului și a oamenilor, adică a lumilor, deocamdată, el înfruntă timpul și nimicnicia. Atunci când „ape vor seca în albie, și peste locul îngropării sale (a lui Eminescu) va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va veșteji pe cer în depărtări”, atunci „când acest pământ” își va strânge „toate sevele sale”, ridicându-le „în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale”, vom ști cu siguranță (dar nu de la detractorii eminescieni) și ne vom bucura. Ne vom bucura noi sau alții de după noi, câtă vreme ne va fi dat să urmăm „șoseaua cea mare și fără de sfârșit a vieții”.

Prelegere susținută online cu prilejul Sărbătorii Naționale Limba Română, în cadrul sedinței festive comune a Academiei de Științe a Moldovei și Academiei Române.

31 august 2024